

Middelaldertekster på langfart

Europæiske bidrag siden 1742 til opbygningen af en dansk middelalderlitteratur

AF KARSTEN FRIIS-JENSEN

»Jeg har fuldført et mindesmærke, der er mere bestandigt end bronze« skrev den romerske digter Horats for mere end to tusinde år siden, hen mod slutningen af en af sine digtsamlinger. Formuleringen var med vilje paradoksal. Horats skrev på skrøbelig papyrus, men han havde så stor tiltro til sit værks kvalitet, at han mente, det ville blive afskrevet igen og igen. Dermed ville det eksistere længere end den papyrusrulle, han skrev på, ja, længere end en broncestavle eller en broncestatue kan holde. Det hører med til historien, at Horats fik ret: de tekster, han skrev, slap uskadt igennem håndskriftoverleveringens mange nåleøjer og ind i de trykte bøgers nogenlunde trygge fold, til forskel fra så mange andre tekster fra oldtid og middelalder.

Den danske middelalderlitteratur, som vi har den overleveret, er rig og mangfoldig, hvis vi ser på den i sin helhed af værker på både dansk og latin. Der kan dog ikke være tvivl om, at mange værker fra middelalderen, skrevet af danskere eller i Danmark, er gået uigenkaldelig tabt. Det skyldes, at de håndskrifter, der rummede disse værker, ikke overlevede længe nok til at kunne overføres til et sikrere tekstmedium.

Bøger lever livet farligt, og det gælder både håndskrifter og trykte bøger. Fugt, mus, insekter og ild er de værste miljøfarer, og fjendtlighedsindet menneskeværk er ikke mindre farligt. Men indbundet og opbevaret hensigtsmæssigt er både pergament- og papirbøger uhyre slidstærke og holdbare. Det har bogsamlere altid vidst, og det har de taget forholdsregler for at sikre.

De rigeste bogsamlinger i dansk middelalder var knyttet til domkirker og klostre. Personlige bogsamlinger eksisterede også i middelalderen, især blandt verdensgejstlige som bisperne. Verdslige stormænd og deres fruer har dog også ejet bøger, ikke mindst bøger bestemt til andagt som psaltere og bønnebøger. Flere særlig fint udsmykkede psaltere sættes i forbindelse med medlemmer af den danske kongefamilie, fx det såkaldte Københavnerpsalter, der blev udført i England i det sene 1100-tal (Petersen 1999, s. 26ff).

Den første verdslige bog, der vides at have tilhørt et medlem af den danske kongefamilie, er et fint pergamenthåndskrift af fransk oprindelse, som indeholder Paulus Diaconus' Longobarderhistorie. Dette håndskrift har på et tidspunkt været i kong Valdemar Sejrs eje og har muligvis været brugt af Saxo Grammaticus, da han skrev sin Danmarkshistorie; nu ligger det i Gotha (Friis-Jensen 2005).

De nævnte andagtsbøger rummer hovedsagelig bibelske tekster på latin eller opbyggelige tekster af kollektiv art på dansk, mens Paulus Diaconus' Longobarderhistorie blev skrevet på Karl den Stores tid i Frankeriget og siden udbredt i håndskrifter over hele Europa. De middelalderlige danske bogsamlinger havde en endnu mere blandet karakter: her var fx bøger til gudstjenesten, teologisk og juridisk faglitteratur, historieskrivning, administrative tekster, latinske skoletekster og underholdningslitteratur på latin eller også – i den senere middelalder – på dansk.

Mellem de mange tekster i danske middelalderbogsamlinger var der en omfangsmæssigt mindre tekstgruppe, som kan siges at udgøre den egentlige danske middelalderlitteratur: tekster på latin og dansk skrevet af danskere eller af udlændinge, der opholdt sig i Danmark. Ennemæssigt spændte den omtrent lige så vidt som den samtidige fælleseuropæiske latin- og folkesproglitteratur, som den sædvanligvis også var inspireret af. I de middelalderlige biblioteker lå den danske middelalderlitteraturs tekster side om side med sine europæiske frænder og forbilleder – og delte fysisk skæbne med dem i gode som i dårlige tider.

Reformationstiden i Danmark og de følgende par hundrede år udsatte de middelalderlige bøger og dermed også den danske middelalderlitteratur for store ødelæggelser af forskellig karakter (Nielsen 1937, s. 163ff). Selve reformationstiden var turbulent, og bøger, der havde tæt tilknytning til den katolske gudstjeneste og den katolske helgendyrkning, er givetvis ofte blevet ødelagt af reformivrige tilhængere af Luther. De fleste domkirkebiblioteker overlevede vistnok en

tid endnu, og ligeså enkelte klosterbiblioteker, men under kongerne Christian III, Frederik II og Christian IV foregik der en gradvis centralisering, så de middelalderhåndskrifter, der endnu blev anset for nyttige – og det vil mest sige bøger og dokumenter, der havde betydning for udforskningen af Danmarks historie – blev udskilt og samlet, mens de unyttige bøger blev kasseret. Kasserede pergamenthåndskrifter kunne så gøre nytte igen fx som omslag for lensregnskaber og forstærkning i nye bogbind, men de kunne også bruges af artilleriet som beholdere til kanonkrudt eller til rakethylstre i fremstillingen af fyrværkeri. Det menes, at efter reformationsårene var den udvalgte prins Christians bryllup, det 'store bilager' i 1634, med sine overdådige fyrværkerier den enkeltbegivenhed, der medførte de største ødelæggelser på den middelalderlige bogbestand. Mange af de 'nyttige' middelalderhåndskrifter, der havde overlevet reformationen, blev samlet i Universitetsbiblioteket i København, som havde til huse på loftet over Trinitatis Kirkes hvælvinger. Hermed var scenen sat for den sidste store ødelæggelse af den danske middelalderbogarv, nemlig Københavns brand i 1728. Ud over Universitetsbibliotekets håndskrifter gik også private håndskriftsamlinger helt eller delvis op i flammer ved den lejlighed.

Nu skulle baggrunden være ridset op for denne artikels egentlige tema, nemlig nogle eksempler på danske middelaldertekster, der gik til grunde i Danmark sammen med andre dele af den danske middelalderlitteratur i de første par hundrede år efter reformationen, men som på mirakuløs vis overlevede uden for Danmark. Dem har forskerne så genopdaget, udgivet og genindsat på deres retmæssige plads i den mangeartede samling af værker, som udgør den danske middelalderlitteratur.

I det følgende skal nogle af de meget forskellige veje følges, som først bragte danske middelaldertekster væk fra Danmark og siden førte dem tilbage igen.

I middelalderen blev håndskrifter betragtet som prestigeobjekter, især hvis de var illuminerede med fine bogmalerier og havde fået et kostbart bind; indholdet havde naturligvis også en vis betydning for deres prestigeværdis. Håndskrevne bøger indgik derfor ikke sjældent, når der skulle gives eller udveksles gaver i de højere samfundslag eller mellem kirkelige institutioner. Håndskrifter blev også købt og solgt, både de, der var nyfremstillede, måske efter bestilling, og de brugte håndskrifter. Hele denne trafik betød, at tekster fra dansk middelalderlitteratur blev spredt

rundt i Europa. Desuden kunne håndskrifter indgå i krigsbyttet fra de mange krige, der blev ført i middelalderens Europa.

I reformationstidens og efterreformationstidens Europa var situationen ikke radikalt anderledes. Uden for Danmark havde middelalderlige håndskrifter bibeholdt noget af deres prestigeværdis, især hvis de var pragtfuldt udført, og renæssancehumanisterne og deres lærde efterfølgere i 1600- og 1700-tallet interesserede sig faktisk i høj grad for indholdet i de gamle bøger. Den internationale håndskrifthandel var nu blevet en mindre specialitet sammenlignet med den enorme handel med trykte bøger. Derimod blev den anden faktor i spredningen af middelalderhåndskrifter, de europæiske krige, om muligt endnu vigtigere og i hvert fald mere omfattende rent geografisk, som fx trediveårskrigen. De deraf følgende svensk-danske krige under Christian IV og Frederik III fik således afgørende betydning for spredningen af danske håndskrifter til Sverige. Adskillige kapitler i Otto Waldes monumentale værk *Storhetstidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie I-II* behandler håndskrifter og trykte bøger med dansk proveniens i svenske samlinger.

Men først skal der gives et par eksempler på hjemvendte danske middelaldertekster, hvis udfart ikke kan bringes i forbindelse med svenskekrigene.

I 1820'erne købte baron Carl von Richthofen et fint lille middelalderligt pergamenthåndskrift på auktion i Leipzig og indlemmede det i biblioteket på sit gods i Øvre Schlesien (figur 1). Bogbindet er fra 1800-tallet, men teksterne er afskrevet engang i slutningen af 1200-tallet og givetvis et sted i Danmark, mest sandsynligt i Ringsted eller Roskilde. Det første værk udgør hovedparten af håndskriftet og består af den samlede liturgi til sankt Knud Lavard af Ringsteds helgenfester, både prosateksterne og de poetiske tekster med tilhørende musik (Gertz 1908-1912, s. 176ff; Chesnutt 2003, s. 10ff). Kun udtog af disse tekster var kendt andetstedsfra. Baronens har dog formodentlig ikke selv været klar over, hvor enestående hans erhvervelse var. Men da den tyske historiker August Potthast besøgte baronens bibliotek, blev han opmærksom på håndskriftet og fik det sendt til Georg Waitz i Göttingen. Knud Lavard var jo hertug i Slesvig og det nordtyske grænseland, da han blev myrdet i 1131, så da Waitz udgav teksten for første gang i 1858, var det på grund af dens relevans for tyske forhold – Knud bliver derfor også benævnt »Herzog Knud Laward von Schleswig« i udgavens titel. Håndskriftet blev efter

baronens død i 1874 købt af Universitetsbiblioteket i Kiel, hvor det stadig ligger. Efter flere tyske udgaver kom værket så alligevel i en vis forstand 'hjem', fordi den store kender af dansk middelalderlatin, M. Cl. Gertz, udgav det i sin samling af danske helgeners levned (Gertz 1908-1912, s. 189-233). Teksterne og musikken er enestående vidnesbyrd om, hvordan man i Valdemarstiden fejrede den danske nationalhelgen nummer to – Knud den Hellige af Odense var jo nummer ét – i klosterkirken i Ringsted, der efter helgenkåringen i 1170 blev Knud Lavards og Valdemarernes gravkirke. Prosateksterne, som går under navnet »den anden Knud Lavard-biografi«, har desuden værdi som historisk kilde til magtkampene i Danmark i 1100-tallet – også Saxo ser ud til at have brugt dem. Tidligere udgaver af værket, Gertz' inklusive, har udeladt lidt her og der. Den første fuldstændige udgave af hele tekstmaterialet, dog som tidligere uden musik, udkom for ganske nylig (Chesnutt 2003), mens førsteudgaven af musikken, imødeset med spænding, forventes at udkomme om kort tid (Bergsagel 2010).

FIGUR 1. Knud Lavard-liturgien i håndskriftet Kiel, Universitätsbibliothek, S.H. 8 A. 8°, fol. 38v-39r. På venstre side (fol. 38v) ses anden vesper (*In secundis vespis*), hvormed tidebønnerne *in translatione* slutter (på fol. 39r). Derefter følger de messeled, som er personlige (med navns nævnelse) til begge Knud Lavards festdage. De begynder med et *Officium*: »Gaudeamus omnes«, som er fælles for begge dage, hvorefter leddene er indført parvis til messerne på deres respektive dage (John Bergsagel).

Kielerhåndskriftet af Knud Lavard-liturgien redede et interessant og vigtigt værk for den danske nationallitteratur, og det på et hængende hår. Derimod ser det ud til, at »den første Knud Lavard-biografi«, skrevet i Ringsted ca. 1136 af englænderen Robert af Ely og dermed også en del af dansk nationallitteratur, er gået tabt for evigt. Ét håndskrift af værket brændte i Københavns brand 1728, mens et andet håndskrift blev rapporteret set i det private Cotton-bibliotek i London i 1697 (Gertz 1908-1912, s. 183). Der er dog hverken spor af værket i en trykt katalog fra 1696 eller blandt de håndskrifter, som overlevede Cotton-bibliotekets brand i 1731 og endte i British Library.

Saxo Grammaticus' Danmarkshistorie, afsluttet kort efter 1208, er det vigtigste litterære værk fra dansk middelalder. Vi har overleveret teksten i sin helhed, fordi Christiern Pedersen fik værket trykt i Paris i 1514. Det gode håndskrift, som Christiern anvendte som forlæg, er gået tabt, og ligeså alle andre middelalderlige Saxo-håndskrifter på nær nogle beskedne fragmenter; et af dem blev bevaret, fordi det blev brugt ved indbindingen af Kronborg slots jordebog 1627-1628 (Kall Rasmussen 1855, s. 12; Kroman 1971, s. 65). Ét fragment adskiller sig imidlertid markant fra de andre i alder, tekstform og proveniens. Det er det såkaldte Angers-fragment af Saxos Danmarkshistorie, bestående af fire små pergamentblade eller dobbeltsider (figur 2). Disse blade dukkede op i stadsbiblioteket i Angers ved Loire-flodens nedre løb som bindfyld i et lokalt fremstillet 1400-tals-bogbind. Teksten på bladene blev identificeret allerede i 1863, men en afskrift af den nåede først København i februar 1878. Da blev fundet præsenteret for Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs medlemmer af præsidenten, den klassiske filolog Johan Nicolai Madvig, og det vakte betydelig opsigt (Bruun 1879a, s. 3ff; Madsen 1930, s. 9ff). Dels var Angers-fragmentet næsten hundrede år ældre end de andre fragmenter og måtte dateres omtrentlig til Saxos egen tid, dels indeholdt det nogle interessante tekstvarianter i forhold til den tekst, man kendte fra Parisertrykket.

Det blev besluttet at forsøge at erhverve Angers-fragmentet til Det kongelige Bibliotek i København, og en stor international diplomatisk aktivitet blev sat i gang. Bestræbelserne lykkedes, og allerede i august samme år ankom fragmentet med diplomatpost til København, efter at Bibliothèque nationale i Paris havde fået et fint illumineret fransk håndskrift i bytte. Angers-fragmentets tekst blev meget kyndigt udgivet året efter af bibliotekar ved Det kongelige Bibliotek Christian Bruun som et lykønskningsskrift fra biblioteket til firehundredårs-jubilæet Københavns Universitet (Bruun 1879b). Her argumenterede Bruun overbevisende for den opsigtsvækkende hypotese, at fragmentet udgør en del af Saxos eget arbejdsmanuskript og tilhører et stadium i Saxos arbejde, der går forud for den version, vi kender fra Parisertrykket. I de langt over hundrede år, der er forløbet siden Bruuns publikation, har mange forskere diskuteret denne hypotese og argumenteret for eller imod den med både stor energi og stor skarphed. Denne artikels forfatter har tilsluttet sig Bruuns standpunkt, efter at yderligere bevismateriale til støtte for den er fremdra-

get i de senere år (Boserup 1981, s. 18ff; Friis-Jensen & Zeeberg 2005, s. 11).

Angers-fragmentet er formodentlig skrevet i Danmark, og har sikkert også befundet sig i Danmark i en længere periode derefter, hvad nogle senere marginalnotitser tyder på (Leegaard Knudsen 1989, s. 364). Hvornår og hvordan fragmentet er kommet til Frankrig, inden det endte som bindfyld i Angers omkring 1460, er et fuldstændigt mysterium. Flere forsøg på at løse gåden er gjort, ingen med overbevisende succes. Vi må bare konstatere, at et lykkeligt tilfælde har bragt fragmentet frem i lyset igen. Og selv om fragmentet ikke giver os et værk, vi ikke kendte i forvejen, kaster det et uhyre interessant lys over den skabelsesproces, der gik forud for den endelige version af Saxos storværk.

Det kan være meget godt at lade tilfældet råde – som eksemplificeret af Kielerhåndskriftet af Knud Lavardliturgien og Angers-fragmentet af Saxo. Men når man nu véd positivt, at udenlandske biblioteker, ikke mindst i Sverige og Tyskland, besidder et omfattende håndskriftmateriale til belysning af dansk historie og dansk litteratur, giver det naturligvis vældig god mening at foretage mere systematiske undersøgelser for at lokalisere og beskrive dem. Det er sket i flere omgange, enten i Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs regi eller foretaget af fremtrædende medlemmer af dette selskab.

Sådan et fremtrædende medlem var historikeren Jacob Langebek. Han foretog 1753-1754 med kongelig understøttelse en rundrejse til Sverige, Finland, Rusland og hele den østlige og sydlige Østersøkyst for at finde skriftlige kilder og monumenter til dansk historie (Cedergreen Bech 1981, s. 510f). Med sig havde han tegneren og maleren Søren Abildgaard, der bl.a. skulle tegne segl og monumenter. Langebek kom hjem med et righoldigt materiale af afskrifter og tegninger, hvoraf hovedparten indgik i et dansk diplomatarium, der dog forblev utrykt. Andre dele af materialet indgik i det af Langebek grundlagte storværk *Scriptores rerum Danicarum*, 'Forfattere til dansk historie', forstået som middelalderhistorien (1772-1878).

Efter Langebek har mange enkeltpersoner været på opdagelse i udenlandske arkiver og biblioteker og udmøntet deres resultater i publikationsform. Men i 1906 nedsatte Videnskabernes Selskab ligefrem en særlig »Kommission for Registrering af litterære Kilder til dansk Historie i Udlandet«, der arbejdede systematisk (Nielsen 1931). Registreringerne blev samlet

17
suet hieū auspicatur herculee virtutis
exemplo monstrorū nisib; obstaturus.

^{ca. b. h. a.}
Iūta gothia cum decurba^a doꝝ obuiorū grā
caprimis tergorib; amictus ^{gram} incedet ac ua
rūs ferarū pellib; cur coactus ^{orificūq; dext} gigante ^{tamen q}
al simularet ^{abitu} exuias. ipam gro siluestre
fore latices cum paucis ad modū pedis
^{ancillio}
sequit lauandi gracia petentem equo ob
^{in equo}
uā habuit. ^{Et q̄ ipōtū occisisse raris siml q̄ cul hor. 20}
Quetam insoliti cultus

horrore muliebriter ^{tra} mota succussis
frenis ^{maxima ē vel capis crepidione t̄ plūmā. cor ac uocē. hor. 2} patrio carmine ^{q̄ crepida} sic cepit. ^{one. p. t. f.}

^{ca. h. a. g. 10}
Et conspicio inuisū regi uenisse gigantea.

Et gressū medias obtenebrare uias.

Aut oculis falloꝝ nā regnū sepe sermo.

^{Et hūmē pugnaces delūneēte uirū}
Contigit audaces delituisse uiros.

FIGUR 2. Angers-fragmentet af Saxos Danmarkshistorie: København, Det Kongelige Bibliotek, Ny kgl. S. 869 g 4°, fol. 2v. Denne side viser overgangen fra fortællende prosa til en versdialog mellem kongedatteren Gro og Besse, kong Grams trofaste følgesvend, fra 1. bog af Saxos værk; versene begynder i fjerdesidste linje, ved C'et i marginen. Der ses alternative formuleringer mellem linjerne og i marginen.

i et kortarkiv på Det kongelige Bibliotek, og efterhånden blev der ligeledes opbygget en samling af fotografier og mikrofilm af *Danica*, håndskrifter og bøger med relation til Danmark, der befinder sig i udlandet. Da det viste sig, at der også stadig var meget uregistreret materiale i danske arkiver og biblioteker, private som offentlige, omdøbtes kommissionen i 1922 til det bredere »Kommissionen for Registrering af litterære Kilder til dansk Historie«. Denne kommission under Videnskabernes Selskab eksisterer den dag i dag, selv om dens aktivitetsniveau synes at være dalet betydeligt i de seneste år. Adskillige udgivelsesprojekter har draget nytte af kommissionens arbejde, for middelalderens vedkommende til udgaver af både latinske og gammeldanske tekster.

Sådan et projekt er »Danske middelalderfilosoffers samlede skrifter«, *Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi*, der begyndte at udkomme i 1955 (Pinborg 1977). Et berømt værk udgivet i denne serie er Boethius de Dacia, eller Bo fra Danmarks, *De summo bono*, »Om det højeste gode«. Dette værk af Boethius illustrerer klart de særlige overleveringsmæssige problemer, der er forbundet med den filosofiske eller skolastiske del af den danske middelalderlitteratur.

Boethius var en af de professorer ved Pariseruniversitetet, som fik i alt 219 læresætninger fordømt af Paris' biskop i 1277; en af Boethius' fordømte sætninger kommer netop fra »Om det højeste gode« (Ebbesen 2002, s. 70 og 164). De fleste af Boethius' værker er skrevet til brug ved universitetsundervisningen (selvom det næppe gælder »Om det højeste gode«). Hans værker cirkulerede derfor i universitetskredse i Paris og sidenhen ved andre europæiske universiteter. Derfor genfinder man i dag håndskrifterne til hans værker, ikke i Danmark, men spredt rundt i Europas biblioteker. Det korte værk »Om det højeste gode« blev særlig populært og findes i hele 22 håndskrifter (Green-Pedersen 1976, s. xxivff). Boethius forfægter i skriftet det ganske dristige standpunkt, at det at bruge sin fornuft, at filosofere, og et liv som filosof er »det højeste gode« for et menneske, og at det ikke behøver at komme i konflikt med kristendommens sandhed. I fire af håndskrifterne tilskrives værket Boethius Dacus

eller de Dacia, i andre bare en Boethius og i atter andre Boethius' samtidige Thomas Aquinas. Der skal derfor anstilles grundige undersøgelser, for at man kan være sikker på, at forfatteren er den, man tror, og ikke fx den berømte senantikke forfatter Boethius, som nogle i senmiddelalderen mente, eller den lige så berømte samtidige Thomas. Den første, der identificerede og siden udgav Boethius de Dacias »Om det højeste gode«, var den tyske filosofhistoriker Martin Grabmann, i hhv. 1924 og 1932 og på basis af halvdel af de nu kendte håndskrifter (Green-Pedersen 1976, s. xlv). Identifikationen af andre af Boethius de Dacias værker har været endnu vanskeligere, men efter årtiers udgivelses- og forskerarbejde er Boethius' forfatterskab nu en kendt størrelse, og en betydningsfuld skikkelse i den fælleseuropæiske skolastiske filosofi har kunnet indtage sin fremtrædende plads blandt danske middelalderforfattere.

For et øjeblik at vende tilbage til tiden før Videnskabernes Selskabs registreringskommission var Christian Molbech en af de danske forskere, der rejste meget i Sverige i 1800-tallet for at udnytte de svenske bibliotekers samlinger af håndskrifter med danske tekster. Molbech var medlem af Selskabet og en uhyre fortjenstfuld biblioteksmand, historiker og filolog. Blandt mange publikationer, herunder udgaver af gammeldanske tekster, havde han i 1826 udgivet Henrik Harpestrengs lægebog og en anonym kogebog på gammeldansk, som var overleveret i et håndskrift i Det kongelige Bibliotek i København fra ca. 1300. I en artikel i *Historisk Tidsskrift* (Molbech 1844) udgav han en anden version af den samme gammeldanske kogebog efter et lille middelalderligt håndskrift, som han selv ejede, og som nu tilhører Det kongelige Bibliotek i København (NkS 70 R, 8°).

Marius Kristensen, den næste udgiver af denne kogebog, kunne påvise, at de fem pergamentblade, som teksten står på, er fjernet fra slutningen af et gammeldansk lovhåndskrift på Det kongelige Bibliotek i Stockholm (Ms. C 41) engang mellem 1776 og 1844, året for Molbechs udgave. Selv siger Kristensen – nærmest besværgende – om disse blade: »at de har været udrevet ... en god stund för Molbech fik dem, er rimeligt« (1908-1920, s. lxxxviii).

Der er vist kun én eneste person, der har vovet at undersøge den uhyre nærliggende hypotese, at det var Molbech selv, der stjal kogebogsbladene – formentlig på den håndskriftstudietur i 1842 til den svenske hovedstad, som Molbech omhyggeligt rapporterede fra i en artikel året efter (Molbech 1843). I en me-

<p>S Waffu fider oc sei or the helligan vil ic meg tage here til handh frome sigte fram ath fra thm til pientey som the vil hie aff the verdingste konger too thr man hauez hrad jaff fra konigh magnus oc konigh artus Til dygdh oc eif vare the wif Inen var ien konigh aff engeland han gan from us stued oc brand ha var loffer thr ma eie Och fro engeland aff hie were aff the peth thr romere giord War pigen thr handu kredo to Inen var karl magnus konig aff frand thr wil ic seye idr til sandh god hie men for kristen ath sand War pigen fromere i the tide End bode these hiez ic seye edr The haue thiere fromhet bedust sa Ath over alle wezden gonger there swaze hiez oc frister sege hoff hange soner solete thr hie n vertuger oc greder thiente thr</p>	<p>Om Long Artus of .500 ser Karl Marie</p>
--	---

Handwritten signature or scribble at the bottom of the page.

FIGUR 3. Gammeldanske ridderromaner i håndskriftet Stockholm, Kungliga biblioteket, K 47, fol. 1r. Papirhåndskriftets beskedne ydre kontrasterer effektivt mod det farverige, eventyrlige indhold. Den første side, som vises her, er manuskriptets finest udsmykkede. Teksten er begyndelsen af det berømte helte-digt om Ivan Løveridder, en af kong Arturs riddere. I prologen sidestilles Artur med en anden legendarisk hersker, Karl den Store eller Karl Magnus. Den eftermiddelalderlige indholdsangivelse øverst i højre margen lokker læseren med netop disse to navne: »Om Kong Artus og keyser Karol. Magn.« (Marita Akhøj Nielsen).

get morsom kronik i Politiken i december 1989, betitlet »Køgebogsmysteriet«, gennemgår forfatteren Mogens Fønss skarpsindigt bevismaterialet, og hans positive konklusion forekommer temmelig overbevisende (Fønss 1989).¹

Håndskriftet C 41 er givetvis krigsbytte fra 1600-tallets dansk-svenske krige. Det er dog ikke opklaret, hvilket dansk bibliotek det kommer fra; et ejermærke fra 1621 lyder på navnet Mogens Jenssøn (Kristensen 1908-1920, s. lxxxix). Hvad der i givet fald kan have fået Molbech til at tabe besindelsen og gå til håndgribeligheder, er svært at sige – malplaceret forskertrang, ærgerrighed og nationalistisk harme er nok de mest nærliggende forklaringer. Selve køgebogsteksterne er trods sproget ikke oprindeligt danske, men bearbejdelser af en tabt – muligvis fransk – samling opskrifter, der kan gå helt tilbage til 1100-tallet. Disse opskrifter er uhyre interessante vidnesbyrd om en international gastronomisk overklassekultur, der også nåede til middelalderens Danmark.

Det skal i parentes bemærkes, at ikke alle middelalderlige håndskrifter med dansk proveniens i svenske biblioteker stammer fra krigsbytte. Fx købte den svenske bogsamler Magnus de la Gardie i 1652 den danske historiker Steffen Hanssøn Stephanius' store bibliotek, inklusive adskillige vigtige middelalderhåndskrifter, af Stephanius' forarmede enke. Ellen Jørgensen har opsporet omkring 80 af Stephanius' håndskrifter i svenske biblioteker – en del af dem dog eftermiddelalderlige, bl.a. afskrifter i Stephanius' egen hånd (Jørgensen 1917, s. 21).

Det sidste eksempel på 'middelaldertekster på langfart' drejer sig om endnu et gammeldansk håndskrift, fra slutningen af 1400-tallet, i Det kongelige Bibliotek i Stockholm; det har signaturen K 47 og er nok ligesom C41 krigsbytte (figur 3). Dette berømte skønlitte-

1. Jeg takker Marita Akhøj Nielsen og Britta Olrik Frederiksen for oplysninger om den formodede Molbech-affære og sidstnævnte for en kopi af Mogens Fønss' kronik.

rære håndskrift rummer seks ridderromaner på vers, og kun et par af dem kendes andetstedsfra på dansk (Nielsen 1937, s. 158ff; Olrik Frederiksen 1999). Håndskriftet bevarer dermed enestående eksempler på underholdningslitteraturen i senmiddelalderens danske overklasse, tekster, der lovpriser ridderskabets idealer og kærlighedens magt. Ligesom køgebøgerne er de ikke af hundrede procents dansk aftapning. Tre af dem er oversættelser fra svensk af de såkaldte Eufemia-viser, internationale romantekster samlet ved den norske dronning Eufemias hof i begyndelsen af 1300-tallet. De tre andre versromaner har også internationale rødder, der dog er vanskeligere at spore. Håndskriftets tekster blev udgivet første gang af C. J. Brandt (1869-1877) med den sigende titel *Romantisk Digtning fra Middelalderen*. Da teksterne skulle udgives for tredje gang for nogle år siden, skete det i tidens ånd på internettet, på Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs portal med titlen *Studér Middelalder på Nettet* (<http://smn.dsl.dk/>).

I det foregående er omtalt nogle ret forskellige eksempler på, at europæiske biblioteker uden for Danmark har opbevaret – og dermed reddet – håndskrifter af vigtige værker fra den danske middelalderlitteratur, som ikke findes herhjemme; adskilligt flere kunne drages frem. I nogle tilfælde er det ikke muligt at sige, hvordan disse håndskrifter med dansk proveniens er havnet udenlands, i andre tilfælde er de blevet købt eller erobret som krigsbytte, og i tilfældet Boethius de Dacia har der måske aldrig eksisteret håndskrifter af hans værker i Danmark. Men i alle tilfælde skal vi være glade og taknemmelige for, at det er gået, som det er gået: et af de farligste steder i Europa for middelalderhåndskrifter var Danmark i de to hundrede år mellem reformationen og Københavns brand i 1728.

Litteratur

Bergsagel 2010: John Bergsagel (ed.): *The offices and masses of St. Knud Lavard (†1131)* (Kiel, Univ. Lib. MSS.H. 8A 89), with an essay by Thomas Riis, I-II. København (i trykken).

Boserup 1981: Ivan Boserup: »The Angers Fragment and the archetype of Gesta Danorum«, i: Karsten Friis-Jensen (red.): *Saxo Grammaticus. A medieval author between Norse and Latin culture*, s. 9-26. København (Danish Medieval History & Saxo Grammaticus. A symposium held in celebration of the 500th anniversary of the University of Copenhagen, II).

Brandt 1869-1877: C. J. Brandt (udg.): *Romantisk Digtning fra Middelalderen*, I-III. København.

- Bruun 1879a: Chr. Bruun (udg.): *Det i Angers fundne Brudstykke af et Haandskrift af Saxo Grammaticus. Udgivet i fotolithografisk Facsimile af det kongelige danske Videnskabernes Selskab.* København.
- Bruun 1879b: Chr. Bruun (udg.): *Lykønskningsskrift til Københavns Universitet ved dens firehundredaars Stiftelsesfest fra det store kongelige Bibliothek. Heri: Angers-Fragmentet af et Haandskrift af Saxo Grammaticus.* København.
- Cedergreen Bech 1981: Svend Cedergreen Bech: »Langebek, Jacob«, i: *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg. VIII, s. 509-512. København.
- Chesnutt 2003: Michael Chesnutt (udg.): *The medieval Danish liturgy of St Knud Lavard.* København (særtryk af Britta Olrik Frederiksen (red.): *Opuscula XI. Bibliotheca Arnamagnæana*, 42).
- Det Danske Sprog- og Litteraturselskab: *Studér Middelalder på Nettet*, bl.a. med udgaver af teksterne fra Stockholm-håndskriftet K 47 (jf. 27-11-2009: <http://smn.dsl.dk/>).
- Ebbesen 2002: Sten Ebbesen: *Dansk middelalderfilosofi ca. 1170-1536.* København (Den danske filosofis historie, I).
- Friis-Jensen 2005: Karsten Friis-Jensen: »The Danish connection. The Gotha manuscript of Paul the Deacon and its history«, i: Gillian Fellows-Jensen og Peter Springborg (red.): *Care and conservation of manuscripts VIII*, s. 166-174. København.
- Friis-Jensen & Zeeberg 2005: Karsten Friis-Jensen (udg.) & Peter Zeeberg (overs.): *Saxo Grammaticus. Gesta Danorum. Danmarkshistorien*, I-II. København.
- Fønss 1989: Mogens Fønss: »Køgebogsmysteriet«, kronik i: *Politiken* den 9/12 1989.
- Gertz 1908-1912: M. Cl. Gertz (udg.): *Vitae Sanctorum Danorum.* København.
- Green-Pedersen 1976: Niels Jørgen Green-Pedersen (udg.): *Boethius Dacus. Opuscula.* København (Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi, VI,2).
- Jørgensen 1917: Ellen Jørgensen: »Stephanus Johannis Stephani Manuskriptsamling«, i: *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* IV, s. 19-28.
- Kall Rasmussen 1855: M. N. C. Kall Rasmussen: »Om to nylig fundne Fragmenter af en Codex af Saxo«.
- København (særtryk af *Aarsberetninger fra det kongelige Geheime-Archiv*, I).
- Kristensen 1908-1920: Marius Kristensen (udg.): *Harpestræng. Gamle danske urtebøger, stenbøger og kogeboøger.* København.
- Kroman 1971: Erik Kroman: *Saxo og Overleveringen af hans Værk.* København (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskningen, 278).
- Leegard Knudsen 1989: Anders Leegaard Knudsen: »Another look at the so-called third hand in the Angers Fragment of Saxo Grammaticus«, i: *Cahiers de l'Institut du moyen-âge grec et latin (Université de Copenhague)* LIX, s. 359-365.
- Madsen 1930: Victor Madsen: *Et Saxoproblem, Angers-Fragmenterne og Christiern Pedersen.* København.
- Molbech 1843: Christian Molbech: »Danske Haandskrifter, fornemmelig af historisk Indhold, i det Kongelige Bibliothek i Stockholm«, i: *Historisk Tidsskrift* [1. rk.] IV, s. 129-166.
- Molbech 1844: Christian Molbech: »En dansk Kogebog fra det 14de Aarhundrede«, i: *Historisk Tidsskrift* [1. rk.] V, s. 537-546.
- Nielsen 1931: Lauritz Nielsen: »Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Manuskriptkommission«, i: *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen XVIII*, s. 165-190.
- Nielsen 1937: Lauritz Nielsen: *Danmarks middelalderlige Haandskrifter. En sammensfattende boghistorisk Oversigt.* København.
- Olrik Frederiksen 1999: Britta Olrik Frederiksen: »Ridderromaner«, i: Petersen 1999, s. 48f.
- Petersen 1999: Erik Petersen (red.): *Levende ord og lysende billeder. Den middelalderlige bogkultur i Danmark. Katalog, Det Kongelige Bibliotek & Moesgård Museum.*
- Pinborg 1977: Jan Pinborg: *Danmarks bidrag til skolastikken. Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi.* København (Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Præsentationshæfte 3).
- Walde 1916-1920: Otto Walde: *Storhetstidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie I-II.* Uppsala.